Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Н. І. ЛЕВУС

Методичні матеріали до навчального курсу

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

для студентів спеціальності 053 Психологія
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2021

Рекомендовано до друку
Кафедрою психології
Протокол № 1 від 31.08.2021

Рекомендовано до друку
Вченою радою філософського факультету
Протокол № 255/7 від 31.08.2021

Уклала Н. І. Левус

Авторська редакція

Відповідальна за випуск завідувач кафедри психології С. Л. Грабовська

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
до навчального курсу
„ЕТНОПСИХОЛОГІЯ”
для студентів спеціальності 053 Психологія
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Формат 60х84/16. Папір друк. № 3. Умовн. друк арк. 1,2. Обл.-вид. арк. 1,3.

Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка.
79000, Львів, вул. Дорошенка, 41.

ЗМІСТ

Семестровий план дисципліни 4
Перелік навчально-методичної літератури 5
Плани лекцій 7
Плани семінарських (практичних) занять 20
Контрольні питання до курсу 27
Завдання для самостійної роботи студентів 30
Практичні роботи 32
Схема міжпредметних зв’язків 43
Основні поняття етнопсихології 44

СЕМЕСТРОВИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ „ЕТНОПСИХОЛОГІЯ”

№ теми	Тема заняття	Кількість годин		
		Лекції	Практ./ сем.	Самост. роб.
МОДУЛЬ І. Вступ до етнопсихології				
1.	Етнічна психологія як соціально-психологічна наука	2	2	3,5
2.	Методологія і методи етнічної психології	2	2	3,5
МОДУЛЬ ІІ. Етнопсихологія особистості				
3.	Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості	2	2	3,5
4.	Національний характер	2	2	3,5
5.	Етнопсихологічні особливості українського характеру	2	2	3,5
6.	Етнічна ідентичність	2	2	3,5
7.	Етнічна маргінальність	2	2	3,5
МОДУЛЬ ІІІ. Етнопсихологія груп				
8.	Міжгрупове сприймання в міжетнічних відносинах	2	2	3,5
9.	Етнічні конфлікти	2	2	3,5
10.	Міжкультурна адаптація	2	2	3,5
11.	Наслідки міжкультурних контактів	2	2	3,5
12.	Міжкультурно-комунікативна компетентність	2	2	3,5
	Всього за семестр:	***24***	***24***	***42***
	Разом:	***90***		

ПЕРЕЛІК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового пізнання. – К. : Самміт-книга, 2010. – 432 с. https://www.twirpx.com/file/1420471/
2. Етнопсихологія / За ред. Л. Е. Орбан-Лембрик. – Івано-Франківськ : Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника, 1994. – 83 с.
3. Етнопсихологія : навч. посібн. для студентів спеціальності «Початкова освіта. Практична психологія» / автор-упорядник О. П. Цюняк. – Івано-Франківськ : ЯРИНА, 2017. – 132 с. https://cutt.ly/rEf1LoW
4. Етнопсихологія / укладачі Ольховецький С. М. Ольховецький В. С. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2019. – 155 с. https://cutt.ly/dEfMfW8
5. Кириченко Т. В. Етнопсихологія : навч.-метод. посібник – Переяслав-Хмельницький : Видавництво С К В, 2017. – 261 с.
6. Льовочкіна А. М. Етнопсихологія : навчальний посібник. – К. : МАУП, 2002. – 144 с. https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/n135.pdf
7. Махній М. М. Етнічна психологія : навчальний посібник. – К. : Видавничий дім «Слово», 2016. – 272 с. https://cutt.ly/8Ef0JGR
8. Павленко В. М. Етнопсихологія : підручник. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. – 448 с. http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/16042
9. Пірен М. І. Основи етнопсихології : підручник. – К. : Університет «Україна», 2011. – 526 с. https://cutt.ly/OEf0Bfl
10. Савицька О. В. Етнопсихологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Савицька, Л. М. Співак. – К. : Каравела, 2011. – 263 с. https://cutt.ly/oEf2TQ9
11. Цюняк О. П. Етнопсихологія: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів. – Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2020. – 76 с. http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/7428
12. Янів В. Нариси з історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. – 3-тє вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 341 с. http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015046

Додаткова

1. Бороноев А. О., Павленко В. Н. Этническая психология. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1994. – 168 с.
2. Введение в этническую психологию / Под ред. Ю. П. Платонова. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1995. – 75 с.
3. Вундт В. Проблемы психологии народов // Преступная толпа. – М., 1982.
4. Гончаренко М. С., Набока І. Є. Етновалеологія : навчальний посібник. – Харків: Бурун-Книга ; Київ : КНТ, 2012. – 296 с.

5. Галустова О. В. Этнопсихология : конспект лекций. – М. : 2005. – 160 с. https://may.alleng.org/d/psy/psy156.htm
6. Гуриева С. Д., Синельникова Е. С. Этнопсихология и кросс-культурная психология : учебное пособие. – СПб. : Питер, 2020. – 384 с. https://cutt.ly/MEfME3H
7. Кафарський В. І. Етнологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
8. Крюкова М. А., Форманюк Ю. В. Етнопсихологія: навчально-методичний посібник (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня магістра факультету психології, політології та соціології факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА»). – Одеса : Фенікс, 2020. – 106 с. https://cutt.ly/HEfM2wB
9. Крысько, В. Г. Этническая психология : учебник для вузов. – 10 -е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2020. – 359 с. https://urait.ru/bcode/450201
10. Лебедева Н. М. Этнопсихология : учебник и практикум. – М. : Юрайт, 2020. – 491 с. https://urait.ru/bcode/450245 ; https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41250531 ; https://cutt.ly/sEfB2HP
11. Лебон Г. Психология народов и масс. – СПб. : Макет, 1995. – 314 с.
12. Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Под общей ред. А. А. Белика. – М. : Смысл, 2001. – 555 с.
13. Лопатин Е. А. Этнопсихология : практикум. – Рязань : Московский университет, 2020. – 217 с. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43834639
14. Лурье С. В. Историческая этнология. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 448 с.
15. Мандель Б. Р. Этнопсихология : иллюстрированный учебник для студентов ВУЗов. – М.-Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 412 с. https://cutt.ly/GEfBPlm
16. Налчаджян А. А. Этнопсихология. – СПб. : Питер, 2004. – 381 с. https://www.twirpx.com/file/2134996/
17. Павленко В. М., Таглін С. О. Етнопсихологія : навчальний посібник. – К. : Сфера, 1999. – 408 с.
18. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. – СПб. : Речь, 2003. – 452 с.
19. Сегеда С. П. Українська антропологія : курс лекцій. – К., 1995.
20. Сериков Г. В. Этнопсихология: история развития и основные проблемы : учебное пособие. – Ростов-на-Дону; Таганрог : ФГАОУВО «Южный Федеральный Университет», 2020. – 159 с. https://cutt.ly/QEfNJZm
21. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : Учебник. 5-е изд. – М. : Аспект Пресс, 2014. – 352 с. https://e.lanbook.com/book/68779 ; https://cutt.ly/DE9AviA
22. Цветков В. Л., Соловьева А. В. Этнопсихология. Учебное пособие в схемах : учебное пособие для студентов вузов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2017. – 119 с. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21328348

ПЛАНИ ЛЕКЦІЙ

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ І. ВСТУП ДО ЕТНОПСИХОЛОГІЇ

Тема 1. **Етнічна психологія як соціально-психологічна наука**

1. ***Предмет і структура етнічної психології.*** Поняття етнопсихології. Структура сучасної етнопсихології. Функції етнопсихології. Вивчення психологічних особливостей індивідів і груп (спільнот), зумовлених їх етнокультурною приналежністю та ідентичністю, як предмет етнопсихології. Основні поняття етнопсихології: „етнос", „етнічність", „нація", „психічний склад нації", „національний характер", „етнічні стереотипи", „етнічні конфлікти", „етноцентризм", „етнічні установки" та ін. Етнос і культура як об'єкти психологічного вивчення. Етнос як соціальна, культурна і психологічна спільнота.
2. ***Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.*** Співвідношення предметних галузей психології, антропології і етнопсихології. Зв'язок етнопсихології з етнологією, соціально психологією, соціологією, етнографією, культурологією, фольклористикою, історією та іншими науками.
3. ***Виникнення етнопсихології в історії філософської і соціальної думки.*** Зародження етнопсихології в історії і філософії. Ідеї етнопсихології в античній філософії. Геродот як родоначальник етнічного напрямку в історії і психології. Ідеї „духу народу" у філософії Нового часу. Географічний детермінізм Ш. Монтеск'є. Концепція „народного духу" в німецькій філософії XVIII ст. (Г. Гегель).
4. ***Формування етнопсихології як самостійної дисципліни.*** Німецька школа „психології народів" (М. Лацарус і Г. Штейнталь). Психологія народів В. Вундта. Розвиток етнопсихології в Україні. Концепція психологічної природи мови (А.А. Потебня). Радянська культурно-історична школа (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, О.Н. Леонтьєв). Українська національна школа (Я. Дашкевич, В. Дяченко, В. Петров).
5. ***Етнопсихологія нашого часу.*** *Сучасний стан етнічної психології у європейській науці.* Психоаналітичний підхід до дослідження культури (З. Фрейд, Е. Фромм, Е. Еріксон, Г. Деветро, А. Бандура). Роль соціальних факторів у формуванні національного характеру (Д. Юнг). Американська школа психологічної антропології. Культурний плюралізм Ф. Боаса. Конфігурації культур Р. Бенедикт. М. Мід про типи культури та дослідження дитинства. Когнітивна антропологія. Дослідження примітивного мислення (Е. Тейлор). Концепція примітивного мислення Л. Леві-Брюля. К. Леві-Строс про універсальність структури мислення і „жагу об'єктивного пізнання". Вивчення особливостей мислення і пізнання в сучасному і традиційному суспільстві (М. Херсковіц, С. Срібнер, М. Коул). Функціоналізм і його національні особливості. *Сучасні етнопсихологічні дослідження в*

Україні (М.І. Пірен, Л.Е. Орбан-Лембрик, А.М. Льовочкіна, В.М. Павленко, С.О. Таглін).

Література:

1. Балагутрак М. Генеза етнопсихології в Україні XIX століття: історико-етнологічний аспект : монографія / М. Балагутрак. – Л. : Інститут народознавства, 2007. – 222 с.
2. Вакуленко О. Л. Сучасні проблеми української етнопсихології : монографія / О. Л. Вакуленко. – К. : Київський університет, 2018. – 111 с.
3. Вундт В. Проблемы психологии народов // Преступная толпа. – М., 2008.
4. *Коул М., Скрибнер С.* Культура и мышление. – М.: Прогресс, 2017. – С. 54-123.
5. Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Под общей ред. А. А. Белика. – М.: Смысл, 2010. – 555 с.

Тема 2. **Методологія і методи етнічної психології**

1. ***Основні методологічні принципи етнопсихології:*** обґрунтованості та достовірності, порівняння та зіставлення значимих величин, історично-гносеологічного підходу, соціального підходу.
2. ***Підходи до етнопсихологічних досліджень:*** релятивізм, абсолютизм і універсалізм.
3. ***Порівняльно-культурний підхід і його методологічне значення***. Емпіричні дослідження перцептивних процесів (У. Ріверс). Зорові ілюзії і культура (М. Сегал, Д. Кемпбелл, М. Херсковіц). Гіпотеза Сепіра-Уорфа про лінгвістичну відносність. Дослідження інтелекту (А. Біне, Т. Сімон).
4. ***Конкретні методи і прийоми етнопсихологічного дослідження.*** Методи спостереження (включеного і невключеного), експерименту (природного і лабораторного), опитування, інтерв'ю. Тести (тестове опитування, тести-завдання, проективні тести, тести інтелекту). Біографічний метод.
5. ***Додаткові методи в етнопсихології:*** метод аналізу етнічних стереотипів, кроскультурний аналіз асоціацій, кольоровий тест стосунків, шкала соціальної дистанції (Е. Бодгардус) та ін.

Література:

1. *Коул М., Скрибнер С.* Культура и мышление. – М.: Прогресс, 2017. – С. 54-123.
2. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кроскультурную психологию. – М., 2008.

3. Лич Э. Культура и коммуникация: логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии. – М., 2011.
4. Павленко В. М., Таглін С. О. Етнопсихологія: Навчальний посібник. – К.: Сфера, 2010.
5. Платонов Ю. П. Методы психологических измерений этнических различий // Платонов Ю. П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. – СПб.: Речь, 2013. – С. 340-370.
6. Стефаненко Т. Г., Шлягина Е. И., Енгиколопов С. Н. Методы этнопсихологического исследования. – М., 2013.
7. Тернер В. У. Проблема цветовой классификации в примитивных культурах на материале ритуала ндембу // Семиотика и искусствометрия / Под ред. Ю. М. Лотмана, В. М. Петрова. – М.: Мир, 2012. – С. 50-81.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ ІІ. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Тема 3. **Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості**

1. ***Етнокультурна варіативність соціалізації.*** Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки: соціалізація, наслідування, ідентифікація, інкультурація, культурна трансмісія.
2. ***Етнографія дитинства.*** Вплив культури на розвиток дитини (А. Кардінер, М. Мід, І. Ейбл-Ейбесфельд, Р. Ронер). Порівняльно-культурне вивчення соціалізації.
3. ***Етнокультурна варіативність пубертату*** й „перехід у світ дорослих". Дослідження М. Мід, Р. Бенедикт та ін. Культурні особливості ініціації.
4. ***Етнопсихологічні теорії особистості.*** Концепція особистості в психоаналізі (З. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Фромм). Концепції базової і модальної особистості (А. Кардінер, К. Дюбуа, А. Інкельс і Д. Левенсон).

Література:

1. Душков Б. А. Психология типов личности, народов и эпох. – Екатеринбург, 2011.
2. Кле М. Психология подростка: (Психосексуальное развитие). – М.: Педагогика, 2011. – С. 28-41.
3. Кон И. С. Ребенок и общество: (Историко-этнографическая перспектива). – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 2018. – С. 12-39, 133-165.
4. Лич Э. Культура и коммуникация: логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии. – М., 2011.
5. Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Под ред. А. А. Белика. – М., 2010. – С. 104-134.
6. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 2018. С. 48-59, 147-171.
7. Уайтинг Дж. Процесс социализации и личность // личность, культура, этнос: современная психологическая антропология. – М., 2011.
8. Эриксон Э. Детство и общество. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд „Университетская книга", 2016. – С. 502-558.
9. Этнография детства. Традиционные методы воспитания детей у народов Австралии, Океании и Индонезии / Под ред. Н. А. Бутинова, И. С. Кона. – М., 2002.
10. Этнография детства: Сборник фольклорных и этнографических материалов / Сост. Г. М. Науменко. – М., 2018.

Тема 4. **Поняття національного характеру**

1. ***Психологічна характеристика етнічних груп*** (національна свідомість і самосвідомість; національні установки; національний характер; національні почуття; національні стереотипи; національна гідність).
2. ***Поняття національного характеру.*** Національний характер: методологія підходу і аналізу. Національно-психологічні особливості: характеристики і властивості.
3. ***Культурні аспекти національної психології:*** національні інтереси; національні традиції; національна ідея.
4. ***Психологічні аспекти патріотизму і націоналізму.***
5. ***Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації.***

Література:

1. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. – 2011. – № 8. – С. 27–31.
2. Гнатенко П. І. Український національний характер. – К., 2014.
3. Дубов И. Г. Феномен менталитета: психологический анализ // Вопросы психологии. – 2013. – № 5.
4. Кон И. С. К проблеме национального характера // Социологическая психология. – М., 2010.
5. Король Л. Д. Психолінгвістичні особливості формування національного характеру в контексті міжкультурного порівняльного підходу / Л. Д. Король // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 9 Ч. 4 Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2009. – С. 167–176.
6. Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Под ред. А. А. Белика. – М., 2010. – С. 204-229, 277-329.
7. Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 2018.
8. Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу. – К., 2017.

Тема 5. **Етнопсихологічні особливості українського характеру**

1. Національно-психологічні особливості українського народу. Українці як представники слов’янського етносу. Психологічні універсалії в характеристиці української нації: індивідуалізм, традиціоналізм тощо.
2. Основні концепції етногенезу та етнічна історія українців.
3. Етнічна самосвідомість і національна ідея.
4. Етнічний склад і розселення українців. Українська діаспора.
5. Особливості матеріальної та духовної культури українців. Громадський побут і приватне життя українців. Традиційні обрядовість, вірування і повір’я українців. Сучасна релігійна ситуація.
6. Сучасні етнічні процеси в Україні.

Література:

1. Григоріїв Н. Українська національна вдача. – Вінніпег, 1941.
2. Крячко В. Соціодіагностичний ракурс української ментальності: монографія. – К. : Інтерсервіз, 2012. – 248 с.
3. Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України. – К., 2006.
4. Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу. – К., 2017.
5. Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 2018.
6. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів ; упоряд. М. Шафовал ; наук. ред. М. Старовойт. – К. : Знання, 2006. – 342 с.

Тема 6. **Етнічна ідентичність**

1. ***Поняття етнічної та національної ідентичності*** (Г. Г. Шпет, Ж. Девос, Г. У. Солдатова, Е. Д. Сміт). Функції національної ідентичності.
2. ***Структура етнічної ідентичності:*** когнітивний, афективний, поведінковий компоненти. Компоненти етнічної ідентичності за Е. Д. Смітом. Риси національної ідентичності.
3. ***Формування етнічної ідентичності.*** Становлення етнічної ідентичності в процесі етногенезу (Т. Г. Стефаненко). Розвиток і трансформація етнічної ідентичності (Г. У. Солдатова, Теджфел та Дж. Тернер). Етапи у формуванні етнічної ідентичності (за Ж. Піаже).
4. ***Види етнічної ідентичності.*** Класифікації етнічної ідентичності. Моноетнічна, поліетнічна і маргінальна ідентичність.
5. ***Етнічна самооцінка як компонента етнічної ідентичності.*** Види етнічної самооцінки (А. Д. Карнишев). Рівень етнічної самооцінки. Почуття національної гідності. Національна гордість.
6. ***Зміна етнічної ідентичності.*** Стратегія індивідуальної мобільності. Етнічна ідентичність в етнічних та національних меншин. Відхилення від норми етнічної ідентичності.

Література:

1. Білий О. Воля до ідентичності (штрихи до історії реальної української держави після 1945 року) // Політична думка. – 2000. – №4. – С. 31-40.
2. Галустова О. В. Этнопсихология: Конспект лекций. – М.: Приор-издат, 2005. – С. 54-64.
3. Карнышев А. Д. Социальная психология и образование. – Улан-Удэ, 2013. – С. 25-26.
4. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебн. пособие. – М.: Академия, 2005. – 320 с. (Серия: Высшее профессиональное образование).
5. Левкович В. П., Пешкова Н. Г. Социально-психологические аспекты проблемы этнического сознания // Социальная психология и

общественная практика / Под ред. Е. В. Шороховой, В. П. Левкович. – М.: Наука, 2015. – С.138-153.
6. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. – К.: Основи, 2004. – 224 с.
7. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. – М.: Смысл, 2008. – С. 40-63.
8. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М.: ИП РАН, 2000. – 320 с.
9. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности (философские и политические статьи). – Донецк, 2010. – 217 с.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Издательская группа „Прогресс”, 2006. – С. 308-333.
11. Этническая психология и общество / Под ред. Н. М. Лебедевой. – М.: Старый сад, 2007. – С. 104-115.

Тема 7. **Етнічна маргінальність.**

1. ***Поняття маргінальності та маргінальної особистості.*** Критерії маргінальності. Причини виникнення маргінальної етнічної групи чи маргінальної особистості. Маргінальний статус.
2. ***Теорії маргінальності.*** Американська та європейська традиції дослідження маргінальності. Теорія маргінальності Р. Парка.
3. ***Типологія маргінальності:*** культурна маргінальність, маргінальність соціальної ролі, структурна маргінальність. Підтипи маргінальної людини Е. В. Стоунквіста. Типи потенційної маргінальності: консервативна, орієнтована до низу, прогресивна.
4. ***Особистість маргінальної людини.*** Фази життєвого шляху маргінальної особистості. Внутрішні та зовнішні конфлікти маргінальних людей. Маргінальний статус та нейротизм. Маргінальний статус і лідерство.
5. ***Етнічні маргінали.*** Проблема еміграції та маргінальність. Расове змішання і „расовий гібрид”.
6. ***Мультикультурні ідентичності*** (Мацумото, Ойзерман, Косміцкі).
7. ***Стратегії адаптації маргінальних груп та особистостей.*** Стратегія адаптації та виживання. Стратегія здійснення професійної діяльності. Стратегія розподілу ролей. Стратегія втечі. Стратегія утворення авангардистських груп. Інноваційна стратегія.

Література:

1. Акопян Н. Маргинальность как одна из основных характеристик трансформирующегося общества // 21-й Век. – 2005. – № 1.
2. Галустова О. В. Этнопсихология: Конспект лекций. – М.: Приор-издат, 2005. – С. 123-131.
3. Маргинальность в современной России. Коллективная монография. – М., 2000.

4. Мацумото Д. Глава 3. Культура и „Я” // Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: Питер, 2003.
5. Налчаджян А. А. Этнопсихология. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – С. 108-135, 276-337.
6. Нельга О. В. Теорія етносу: Курс лекцій. – К.: Тандем, 1997.
7. Попова И. П. Новые маргинальные группы в российском обществе (теоретические аспекты исследования) // Социологические исследования. – 1999. – № 7.
8. Прибыткова И. Мы – не маргиналы, маргиналы – не мы? // Философская и социологическая мысль. – 2015. – № 11–12.
9. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М.: Институт психологии РАН, „Академический проект”, 2010. – С. 74-86.
10. Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ ІІІ. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ ГРУПИ

Тема 8. **Механізми міжгрупового сприймання в міжетнічних відносинах**

1. ***Міжетнічні відносини.*** Сутність міжетнічних відносин. Психологічні детермінанти міжетнічних відносин.
2. ***Етноцентризм.*** Проблема етнічної установки в етнопсихології. Етноцентризм як соціально-психологічне явище.
3. ***Етнічні стереотипи.*** Основні властивості етнічних стереотипів. Роль етнічних стереотипів у міжгруповому сприйманні. Методи дослідження етнічних стереотипів. Автостереотипи і гетеростереотипи.
4. ***Етнічні упередження та дискримінація.*** Упередження як тенденція оцінювати інших на основі їх належності до групи. Компоненти упередження. Джерела упередження і фактори, які йому сприяють. Етнічна дискримінація: поняття, типи. Відмінності між упередженням та дискримінацією.
5. ***Наслідки міжкультурних контактів для груп.*** Категорії наслідків міжкультурного контакту для групи за С. Бочнером: геноцид, асиміляція, сегрегація, інтеграція. Денаціоналізація, деетнізація, етноцид (за О. В. Нельгою). Наслідки для етнічної меншості (за О. В. Галустовою).

Література:

1. Агеев В.С. Межгруповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – М., 2010.
2. Вацлав П., Бивин Дж., Джексон Д. Психология межличностных отношений. – СПб., 2000.
3. Мацумото Д. Глава 4. Этноцентризм, стереотипы и предубеждение. Глава 12. Культура и язык // Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: Питер, 2003.
4. Налчаджян А. А. Этногенез и ассимиляция (психологические аспекты). – М.: „Когито-Центр”, 2004. – 216 с.
5. Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений. – СПб., 2010.
6. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. – М.: Смысл, 2008.
7. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения // Общение и оптимизация совместной деятельности. – М., 2007.
8. Стефаненко Т.Г. Методы исследования этнических стереотипов // Стефаненко Т.Г., Шлягина Е.И., Ениколопов С.Н. Методы этнопсихологического исследования. – М., 2003.
9. Чернобай П. Д. Социальная напряженность: опыт измерения // Социологические исследования. – 1999. – № 7.
10. Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – СПб., 2011.

Тема 9. **Етнічні конфлікти**

1. ***Поняття і сутність етноконфліктів.*** Визначення поняття „Етнічний конфлікт”. Суб’єкти та агенти етнонаціональних конфліктів.
2. ***Механізм і причини етноконфліктів.*** Формування етнічного конфлікту. Теорії пояснення причин етнонаціональних конфліктів. Соціальні причини етнічних конфліктів: соціально-економічні, культурно-мовні, політичні і територіальні.
3. ***Види етнічних конфліктів.*** Класифікації за цілями, за істинністю, за характером і способом дій конфліктуючих сторін, за змістом вимог.
4. ***Врегулювання етнічних конфліктів.*** Заходи по врегулюванню етнічних конфліктів. Етноконфліктологічна експертиза, етноконфліктологічний моніторинг та менеджмент. Методи врегулювання етноконфліктів. Переорієнтована агресія (К. Лоренц), введення надгрупових цілей (М. Шериф), введення додаткових ідентичностей (Тешфел). Метод визначення прихованих мотивів. Метод подолання негативних емоцій. Метод відновлення комунікації між конфліктуючими сторонами.

Література:

1. Вацлав П., Бивин Дж., Джексон Д. Психология межличностных отношений. – СПб., 2000.
2. Де-Вос Дж. Этнический плюрализм: конфликт и адаптация // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология. – М., 2001.
3. Здравомыслов А. Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. – М., 1997.
4. Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. – М., 2007.
5. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. – СПб., 2000.
6. Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений. – СПб., 2010.
7. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. – М.: Смысл, 2008.
8. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения // Общение и оптимизация совместной деятельности. – М., 2007.
9. Чернобай П. Д. Социальная напряженность: опыт измерения // Социологические исследования. – 1999. – № 7.
10. Ямсков А. Н Этнический конфликт: проблемы дефиниции и типологии // Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. – М., 2007.

Тема 10. **Міжкультурна адаптація**

1. ***Визначення міжкультурної адаптації.*** Поняття міжкультурної адаптації як процесу досягнення відповідності до нового культурного середовища. Напрями адаптації (за Беррі, Кім, Боскі).
2. ***Фактори міжкультурної адаптації:*** індивідуальні фактори (індивідуальні характеристики, життєвий досвід); групові фактори (культурна дистанція, особливості власної культури, особливості країни перебування).
3. ***Стратегії міжкультурної адаптації:*** визначення, види (асиміляція, відділення і сегрегація, маргіналізація). Стратегія інтеграції та її особливості. Фактори вибору стратегії міжкультурної адаптації.
4. ***Перешкоди для ефективної міжкультурної комунікації***.
5. ***Етапи процесу адаптації до нового культурного середовища.*** П'ять етапів адаптації Г. Тріандіса. Реадаптація та її особливості.

Література:

1. Галустова О. В. Этнопсихология: Конспект лекций. – М.: Приор-издат, 2015. – С. 104-110.
2. Грищенко В. В. Роль индивидуальных различий в процессе адаптации вынужденных мигрантов // Психология беженцев и вынужденных переселенцев: опыт исследований и практической работы / Под ред. Г. У. Солдатовой. – М., 2010.
3. Ким Я. Ю. Коммуникация и кросс-культурная адаптация // Этнос и политика: Хрестоматия. – М., 2010.
4. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. – М., 1998.
5. Лебедева Н. М. Социальная психология этнических миграций. – М., 1993.
6. Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Под ред. А. А. Белика. – М., 2010. – С. 174-204, 229-277.
7. Мацумото Д. Глава 14. Межкультурная коммуникация // Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: Питер, 2013.
8. Смолина Т. Л. Адаптация к инокультурной среде: анализ родственных понятий // Психология человека: интегративный подход. Сборник статей. – СПб.: Изд-во АНО «ИПП», 2017. – С. 162-167.
9. Стефаненко Т. Г. Адаптация к новой культурной среде и пути её оптимизации // Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловьевой – М.: Смысл, 2006.
10. Фрейнкман-Хрусталева Н. С., Новиков А. И. Эмиграция и эмигранты: история и психология. – СПб., 2015.
11. Cross-cultural adaptation: Current approaches / Ed. Y. Y. Kirn, W. B. Gudykunst. – Newbury Park, 2017.

Тема 11. **Наслідки міжкультурних контактів**

1. ***Наслідки міжкультурних контактів для груп.*** Категорії наслідків міжкультурного контакту для групи за С. Бочнером: геноцид, асиміляція, сегрегація, інтеграція. Денаціоналізація, деетнізація, етноцид (за О. В. Нельгою). Наслідки для етнічної меншості (за О. В. Галустовою).
2. ***Етнічні упередження та дискримінація.*** Упередження як тенденція оцінювати інших на сонові їх належності до групи. Компоненти упередження. Джерела упередження і фактори, які йому сприяють. Етнічна дискримінація: поняття, типи. Відмінності між упередженням та дискримінацією.
3. ***Поняття акультурації*** як результату безпосереднього контакту з іншими культурами. Концепція акультурації в антропології і культурній психології (Р. Редфільд, Р. Лінтон і М. Херсковіц). Стратегії акультурації Дж. Беррі: асиміляція, сепарація, маргіналія та інтеграція.
4. ***Наслідки міжкультурних контактів для індивідів:*** культурний шок, ностальгія, двомовність. Двомовність та її наслідки: гіпотеза Сепіра-Уорфа, гіпотеза приєднання до культури, гіпотеза приєднання до меншості, ефект іноземної мови.
5. ***Особливості позитивних міжкультурних контактів.*** Змінні, від яких залежить сприятливість взаємодії представників різних культур і етносів. Рівні міжетнічного сприймання (за О. В. Галустовою).

Література:

1. Галустова О. В. Этнопсихология: Конспект лекций. – М.: Приор-издат, 2015. – С. 101-107.
2. Ионин Л. Г. Культурный шок: конфликт этнических стереотипов // Психология национальной нетерпимости: Хрестоматия / Сост. Ю. В. Чернявская. – Минск, 2018. – С. 104-114.
3. Лебедева Н. М. Социально-психологические закономерности аккультурации этнических групп // Этническая психология и общество / Под ред. Н. М. Лебедевой. – М., 2017.
4. Мацумото Д. Глава 4. Этноцентризм, стереотипы и предубеждение. Глава 12. Культура и язык // Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: Питер, 2013.
5. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2010.
6. Налчаджян А. А. Этногенез и ассимиляция (психологические аспекты). – М.: „Когито-Центр”, 2014. – 216 с.
7. Нельга О. В. Теорія етносу: Курс лекцій. – К.: Тандем, 2007. – 67 с.
8. Павленко В. Н. Аккультурационные стратегии и модели трансформации идентичности у мигрантов // Психология беженцев и вынужденных переселенцев: опыт исследований и практической работы / Под ред. Г. У. Солдатовой. – М., 2011.
9. Fiimham A., Bochner S. Culture shock: Psychological reactions to unfamiliar

environments. – L., 2016.
10. Oberg K. Culture shock: Adjustment to new cultural environments // Practical Anthropology. – 2016. – Vol. 7.

Тема 12. **Міжкультурно-комунікативна компетентність**

1. ***Міжкультурно-комунікативна компетентність.*** Поняття міжкультурно-комунікативної компетентності. Моделі міжкультурно-комунікативної компетентності (Шпіцберг, Гудикунс, Чен).
2. ***Міжкультурна сенситивність.*** Теорія Беннетта про міжкультурну сенситивність. Стадії міжкультурної сенситивності.
3. ***Основні типи навчальних програм при підготовці до міжкультурного взаємодії***: освіта, орієнтування, інструктаж, тренінг. Складання „Культурного словника”. Шляхи подолання етноцентризму (за О. В. Галустовою).
4. ***Види міжкультурних тренінгів***: загальнокультурний тренінг, „Американська модель контрасту”, тренінг реальних міжкультурних контактів, атрибутивний тренінг.
5. ***„Культурний асимілятор”*** або техніка підвищення міжкультурної сенситивності.

Література:

1. Галустова О. В. Этнопсихология: Конспект лекций. – М.: Приор-издат, 2015. – С. 107-110, 131-135, 147-150.
2. Мацумото Д. Глава 14. Межкультурная коммуникация // Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: Питер, 2013.
3. Налчаджян А. А. Этнопсихологическая самозащита и агрессия: Учеб. пособие для вузов. – Ереван: Изд-во „Огебан”, 2010. – 408 с.
4. Стефаненко Т. Г. Методы подготовки к межкультурному взаимодействию // Стефаненко Т. Г., Шлягина Е. И., Ениколопов С. Н. Методы этнопсихологического исследования. – М., 2013.
5. Albert R. D. The intercultural sensitizer or culture assimilator: A cognitive approach // Handbook of intercultural training. – Vol. 2. – N. Y., 2013.
6. Bennett M. J. A developmental approach to training for intercultural sensitivity // Intern. J. Intercultural Relations. – 2016. – Vol. 10.
7. Kohls L. R. Four traditional approaches to developing cross-cultural preparedness in adults // Intern. J. Intercultural Relations. – 2017. – Vol. 11.

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ (ПРАКТИЧНИХ) ЗАНЯТЬ

***Тема 1.* Етнічна психологія як соціально-психологічна наука**

1. Етнос і культура як об'єкти психологічного вивчення. Предмет і структура етнічної психології.
2. Ідеї етнопсихології в античній філософії. Етнопсихологічні ідеї у філософії Нового часу.
3. Німецька школа „психології народів" (М. Лацарус і Г. Штейнталь). Психологія народів В. Вундта.
4. Етнопсихологічний напрямок на теренах України.
5. *Обговорення статті* Тетяни Стефаненко „Етнос. Культура. Етнопсихологія".
   - В чому полягають термінологічні проблеми визначення етно-психології?
   - В чому полягає теорія етносу Л. Н. Гумільова?
   - Що постулюється в теорії етносу Ю. В. Бромлея?
   - Що розуміють під терміном „культура"?
   - Охарактеризуйте поняття „суб'єктивна культура"?
   - Що таке emic-підхід в етнопсихології?
   - Що таке etic-підхід в етнопсихології?
   - Які види та напрямки етнопсихології існують на сьогодні у світі?

Тема 2. Методологія і методи етнічної психології

1. Методологія етнопсихологічного дослідження: принципи та підходи.
2. Порівняльно-культурний підхід до вивчення етнічних явищ і процесів.
3. Спостереження у етнопсихологічних дослідженнях: його переваги і недоліки. Приклади етнопсихологічних спостережень.
4. Експеримент як метод етнопсихологічного дослідження: його переваги і недоліки в порівнянні зі спостереженням. Приклади експериментів в етнопсихологічних дослідженнях.
5. Тести у етнопсихології, їх види, переваги та недоліки.
6. Інші методи етнопсихологічних досліджень: інтерв'ю, біографічний метод, дослідження письмових джерел і т. д.
7. *Обговорення статті* Королева С. І. „Питання етнопсихології| в роботах зарубіжних авторів":
   - Що є найважливішим методом етнопсихології на думку автора? Для чого він застосовується?
   - Які недоліки у спостереженні бачить автор?
   - Які вимоги до дослідника висуває спостереження?
   - З якими методом дослідження може поєднуватися спостереження? Яким прикладом послуговується автор, щоб дати відповідь на це запитання?

- Які висновки щодо тайського характеру зробила Рут Бенедикт за допомогою спостереження?
- Як аналізуються спостереження різних авторів? Хто проводив такий аналіз?
- Що необхідно на думку автора для того, щоб зробити спостереження більш надійним методом?
- Які ще методи етнічної психології описуються у статті? В чому їх переваги?
- Що таке тести і для чого вони застосовуються?
- Для чого застосовуються тести на дослідження здібностей у етнічній психології?
- Які ще тести поширені в етнопсихології? В чому автор бачить недоліки тесту „Плями Роршаха”?
- Як застосовується в етнопсихології тест на тематичну аперцепцію?
- Які методи ще можна застосовувати для дослідження етнопсихологічних явищ?

Тема 3. **Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості**

1. Етнопсихологічні проблеми соціалізації, інкультурації та культурної трансмісії.
2. Вплив культури на розвиток дитини. Способи виховання та ставлення до дітей у сучасному та традиційному суспільствах.
3. Пубертат та ініціація. Навести приклади ініціації у різних народів.
4. Етнопсихологічні концепції особистості в психоаналізі. З. Фрейд та його вчення про несвідоме і вплив культури. Теорія соціального характеру Е. Фромма. Розвиток особистості за Е. Еріксоном.
5. Базова і модальна особистість: етнопсихологічні підходи.
6. *Обговорення статті* Хонігмана Дж. „Культура і особистість”:
   - Яким чином визначаються культурні моделі поведінки? Які особистісні методи для цього застосовують?
   - Яке визначення особистості автор вважає прийнятним для етнопсихології?
   - Які поведінкові елементи виділяють у особистості? Які з них цікавлять етнопсихологів?
   - Що таке „Модальна особистість” на думку Дж. Хонігмана?
   - Наведіть приклади опису модальної особистості у різних народів.
   - В чому полягають проблеми при створенні портрету типового представника того чи іншого народу?
   - Чим відрізняються етнічні стереотипи від описів модальної особистості?
   - Що таке явна і прихована особистість?
   - Які етнічні мотиви можуть керувати особистістю?

- Що таке статусна особистість? З якою метою її досліджують в етнопсихології?
- Для чого в етнопсихології використовують поняття „ідеальної та реальної особистості”?

Тема 4. **Національний характер**

1. Національний характер: методологія підходу і аналізу.
2. Національно-психологічні особливості: характеристики і властивості.
3. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації.
4. *Обговорення статті* Ентоні Сміта „Національна ідентичність та інші види ідентичностей”.
   - Чому автор починає статтю із згадки про трагедію Софокла „Цар Едіп”?
   - Які типи ідентичності описує автор?
   - Що таке родова або родинна ідентичність?
   - Чим територіальна ідентичність відрізняється від родової?
   - Чому класова або соціальна ідентичність вважається нестійкою (нетривкою)?
   - Чи співпадає релігійна ідентичність із соціальною та етнічною?
   - Чому національна ідентичність пов’язана із політичними аспектами?
   - Що таке західна або „громадянська” модель нації? Які її компоненти?
   - Що таке незахідна або „етнічна” модель нації? Які її компоненти?
   - Які основні риси національної ідентичності виділяє автор?
   - Які функції національної ідентичності для великих груп?
   - Які функції національної ідентичності для індивідів?
   - Які позитивні та негативні сторони націоналізму виділяє Сміт?
   - Які висновки щодо національної ідентичності робить автор статті?
5. *Практична робота:* Методика діагностики типів етнічної ідентичності Г. У. Солдатової, С. В. Рижової.

Тема 5. **Етнопсихологічні особливості українського характеру**

1. Національно-психологічні особливості українського народу.
2. Психологічні універсалії в характеристиці української нації.
3. Етнічна самосвідомість і національна ідея українського народу.
4. Особливості матеріальної та духовної культури українців.
5. *Обговорення статті* О. Хрущ „Цінності та особливості українського національного характеру”.
   - В чому полягає концепція українського народного характеру Д. Чижевського? Які методи для його дослідження пропонує автор?
   - Як історичні умови позначилися на формуванні українського характеру?

- Як природні умови впливали на формування українського характеру? Які вчені досліджували саме вплив природних умов? (О. Кульчицький, І. Рибчин).
- В чому особливості українського характеру на думку В. Яніва?
- Український індивідуалізм: витоки та наслідки?
- Які негативі риси українського характеру? Що стало причиною їх виникнення?
- Становлення і розвиток українського характеру у концепції О. Киричука?
- Які основні риси притаманні українському національному характеру (зробити підсумок до статті)?

Тема 6. **Етнічна ідентичність**

1. Розвиток і трансформація етнічної ідентичності.
2. Основні компоненти етнічної ідентичності.
3. Етапи становлення етнічної ідентичності.
4. Види етнічної ідентичності.
5. *Практична робота:* Методика діагностики типів етнічної ідентичності Г. У. Солдатової, С. В. Рижової.
6. *Обговорення статті* О. Бутівщенко „Етнопсихологія і ринок”:
   - Як використовуються національні почуття при просуванні певного продукту на національний ринок?
   - Які етнопсихологічні закономірності використовуються в рекламі та маркетинговій політиці?
   - Чим українські споживачі відрізняються від західноєвропейських?
   - Етнопсихологічні проблеми брендингу?
   - Перерахуйте особливості українського національного характеру, на які опираються рекламодавці?

Тема 7. **Етнічна маргінальність**

1. Обговорити причини виникнення маргінальної етнічної групи чи маргінальної особистості.
2. Типологія маргінальності.
3. Особистісні та поведінкові проблеми маргінальної людини.
4. Проблема еміграції та маргінальність.
5. Стратегії адаптації маргінальних груп та особистостей.
6. *Обговорення статті* Юрія Плюсніна „Проблеми соціалізації маргінальної особистості”.
   - Що автор розуміє під поняттям „деформація культур”?
   - Хто така „маргінальна людина”, на думку автора?
   - Які зовнішні фактори формування маргіналів?

- Які внутрішні фактори формування маргіналів?
- Як відбувається маргіналізація на різних етапах соціалізації?
- На прикладі яких етносів у статті розглядається процес маргіналізації?

Тема 8. **Міжгрупове сприймання в міжетнічних відносинах**

1. Культура і спілкування в поліетнічному середовищі.
2. Стилі міжетнічного спілкування.
3. Взаємозв'язок етноцентризму та етнічних стереотипів.
4. Відмінності між етнічним упередженням та дискримінацією.
5. Наслідки міжкультурних контактів для груп.
6. *Обговорення статті* Девіда Мацумото „Культура та міжособистісний потяг: любов, сексуальні стосунки та змішані шлюби".
   - На підставі яких трьох критеріїв можуть обиратися шлюбні партнери?
   - Які теорії любові згадуються в статті?
   - Які компоненти любові досліджувала Тінг-Тумі? Які країни при цьому порівнювалися?
   - Як ставляться до необхідності романтичного кохання та любові у шлюбі в різних культурах? Які дослідження дали змогу це виявити?
   - Які фактори вибору партнера виявлені в дослідженні Басса, та які висновки дало змогу зробити це дослідження?
   - В чому полягало дослідження Хетфілда і Шпрехера, і чому його результати в певних моментах суперечать дослідженню Басса?
   - Як досліджувалися прояви гніву та розв'язання конфліктів в різних культурах?
   - Як люди різних культур відносяться до кохання?
   - Які джерела конфліктів в міжетнічних шлюбах?
   - Які прийоми допомагають подолати міжкультурні відмінності в шлюбі?
7. *Практична робота:* Тест соціальної дистанції Богардуса.

Тема 9. **Етнічні конфлікти**

1. Визначення і класифікація етнічних конфліктів.
2. Міжетнічна напруженість як соціально-психологічний феномен.
3. Теорії пояснення причин міжетнічних конфліктів.
4. Способи розв'язання міжетнічних конфліктів.
5. Міжетнічні конфлікти на пострадянському просторі. Навести приклади та проаналізувати з точки зору етнопсихологічного підходу.
6. *Обговорення статті* Дмитра Акімова „Явища толерантності та мігрантофобії в умовах сучасної трудової міграції".

- Які передумови виникнення напруженості між трудовими мігрантами і стороною, що приймає їх?
- Як проблема несумісності культур може вплинути на ставлення до трудових мігрантів?
- Які аспекти взаємодії між трудовими мігрантами і місцевим населенням?
- Які типи соціалізації трудових мігрантів залежно від рівня адаптації? Який з цих типів найбільш позитивний?
- Які найбільш розповсюджені конфлікти між трудовими мігрантами і країнами? Коли вони мають тенденцію до загострення?
- Що таке етнічна толерантність? Коли вона найбільше потрібна?
- Які причини мігрантофобії виділяє автор?
- Як можна уникнути деструктивних чинників на процеси трудової міграції?

7. *Практична робота:* Діагностика рівня сформованості толерантності О. Батуриної.

Тема 10. **Міжкультурна адаптація**

1. Наслідки культурного шоку.
2. Поняття міжкультурно-комунікативної компетентності і міжкультурної сенситивності.
3. Основні типи навчальних програм при підготовці до міжкультурного взаємодії.
4. Види міжкультурних тренінгів.
5. Культурні особливості прояву емоцій та невербального спілкування.
6. *Обговорення статті* Стефаненко Т. „Залежність комунікації від культурного контексту”:
   - В чому полягають особливості прояву емоцій у різних народів?
   - Якою є культурна специфіка жестів?
   - Назвіть типи жестів, які використовують в різних культурах?
   - Що таке каузальна атрибуція і якою є її етнопсихологічна специфіка?
   - Наведіть приклади прояву каузальної атрибуції в поведінці представників різних народів?
   - Що таке соціальна (етноцентрична) атрибуція?
   - Наведіть приклади досліджень соціальної атрибуції?

Тема 11. **Наслідки міжкультурних контактів**

1. Культурний шок, ностальгія, двомовність.
2. Наслідки двомовності для особистості.
3. *Обговорення статті* Калверго О. „Культурний шок і пристосування до нового культурного оточення”:
   - Що таке культурний шок?
   - Які симптоми можуть свідчити про культурний шок?
   - Стадії розвитку культурного шоку?
   - Наскільки сильним може бути культурний шок та його вплив на людину?
   - В чому, на вашу думку, полягає допомога особі, котра переживає культурний шок?

Тема 12. **Міжкультурно-комунікативна компетентність**

1. Поняття міжкультурно-комунікативної компетентності.
2. Моделі міжкультурно-комунікативної компетентності.
3. Теорія Беннетта про міжкультурну сенситивність. Стадії міжкультурної сенситивності.
4. *Практична робота:* складання „Культурного словника”.
5. *Самостійна робота:* скласти три навчальні ситуації для методики „Культурний асимілятор”.
6. *Обговорення статті* І. Атватера „Невербальне спілкування”.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

Модуль І

1. Поняття етнопсихології.
2. Що вивчає етнопсихологія.
3. Предмет етнопсихології.
4. Зв'язок етнопсихології з іншими науками.
5. Ідеї етнопсихології в античній філософії.
6. Географічний детермінізм Ш. Монтеск'є.
7. Концепція „народного духу" в німецькій філософії.
8. Психологія народів.
9. Розвиток етнопсихології в Україні.
10. Радянська культурно-історична школа.
11. Основні методологічні принципи етнопсихології.
12. Метод спостереження в етнопсихології.
13. Метод експерименту в етнопсихології.
14. Біографічний метод в етнопсихології.
15. Метод аналізу етнічних стереотипів.
16. Кроскультурний аналіз асоціацій.
17. Кольоровий тест стосунків.
18. Шкала соціальної дистанції.

Модуль ІІ

19. Психологічна характеристика етнічних груп (національна свідомість і самосвідомість, національний характер, психічний склад етносу, ментальність, етнічна ідентичність).
20. Національна свідомість і самосвідомість.
21. Національний характер.
22. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації.
23. Компонети ментальності.
24. Етнічна ідентичність.
25. Компоненти етнічної ідентичності.
26. Етапи становлення етнічної ідентичності.
27. Види етнічної ідентичності.
28. Національний характер українців: визначення, основні ознаки.
29. Концепції українського національного характеру В. Яніва.
30. Д. Чижевський про риси українського національного характеру.
31. Узагальнена концепція характеристик українців за В. Павленком і С. Тагліним.
32. Самостійні етнічні типи у регіонах України.
33. Особливості галичан як етнічного типу.
34. Чинники українського національного характеру: екологічний, взаємодія

з іншими народами, геополітичний, історичний, релігійний, сімейний.

35. Поняття маргінальності та маргінальної особистості.
36. Критерії маргінальності.
37. Причини виникнення маргінальної етнічної групи чи маргінальної особистості.
38. Маргінальний статус.
39. Теорії маргінальності.
40. Американська та європейська традиції дослідження маргінальності.
41. Теорія маргінальності Р. Парка.
42. Типологія маргінальності.
43. Підтипи маргінальної людини Е. В. Стоунквіста.
44. Типи потенційної маргінальності: консервативна, орієнтована до низу, прогресивна.
45. Особистість маргінальної людини.
46. Фази життєвого шляху маргінальної особистості.
47. Внутрішні та зовнішні конфлікти маргінальних людей.
48. Маргінальний статус та нейротизм.
49. Маргінальний статус і лідерство.
50. Етнічні маргінали.
51. Проблема еміграції та маргінальність.
52. Расове змішання і „расовий гібрид”.
53. Мультикультурні ідентичності.
54. Стратегії адаптації маргінальних груп та особистостей.

Модуль III

55. Міжетнічні відносини.
56. Психологічні детермінанти міжетнічних відносин.
57. Проблема етнічної установки в етнопсихології.
58. Етноцентризм як соціально-психологічне явище.
59. Етнічні стереотипи.
60. Автостереотипи і гетеростереотипи.
61. Етнічні упередження.
62. Компоненти упередження.
63. Джерела упередження і фактори, які йому сприяють.
64. Поняття етнічної дискримінації.
65. Типи етнічної дискримінації.
66. Відмінності між упередженням та дискримінацією.
67. Наслідки міжкультурних контактів для груп.
68. Категорії наслідків міжкультурного контакту для групи за С. Бочнером.
69. Денаціоналізація, деетнізація, етноцид (за О. В. Нельгою).
70. Наслідки міжкультурних контактів для етнічної меншості.
71. Етнічні конфлікти.
72. Умови виникнення етнічних конфліктів.

73. Теорії виникнення етнічних конфліктів.
74. Види етнічних конфліктів.
75. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті.
76. Методи його подолання етнічних конфліктів.
77. Поняття міжкультурної адаптації.
78. Напрями міжкультурної адаптації.
79. Фактори міжкультурної адаптації.
80. Стратегії міжкультурної адаптації.
81. Стратегія інтеграції та її особливості.
82. Фактори вибору стратегії міжкультурної адаптації.
83. Перешкоди для ефективної міжкультурної комунікації.
84. Етапи процесу адаптації до нового культурного середовища.
85. П'ять етапів культурної адаптації Г. Тріандіса.
86. Реадаптація та її особливості.
87. Поняття акультурації.
88. Концепція акультурації в антропології і культурній психології.
89. Стратегії акультурації Д. Беррі.
90. Культурний шок.
91. Ностальгія.
92. Двомовність та її наслідки.
93. Поняття міжкультурно-комунікативної компетентності.
94. Моделі міжкультурно-комунікативної компетентності (Шпіцберг, Гудикунс, Чен).
95. Міжкультурна сенситивність.
96. Стадії міжкультурної сенситивності.
97. Основні типи навчальних програм при підготовці до міжкультурної взаємодії.
98. Складання „Культурного словника".
99. Види міжкультурних тренінгів.
100. „Культурний асимілятор" або техніка підвищення міжкультурної сенситивності.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Завдання до самостійної роботи:

1) підготовка до семінарських занять,
2) опрацювання результатів практичної роботи,
3) опрацювання рекомендованої наукової літератури,
4) підготовка до змістових модулів,
5) підготовка до іспиту.

Підготовка до семінарських занять полягає у самостійному опрацюванні теоретичного і практичного матеріалу, який буде розглядатися на занятті. Питання до опрацювання див у пункті 5 „Теми семінарських занять". За одне семінарськее заняття студент може максимально отримати 1 бал (див. табл. 1). Всього занять впродовж семестру заплановано – 10.

Таблиця 1

Розподіл балів за семінарське заняття

Параметри	*Бали*
Відповідь без конспекту чи підручника	1
Відповідь з користуванням конспектом чи підручником; доповнення	0,5

Опрацювання результатів практичної роботи на тему: „Дослідження етнічних особливостей особистості". Сюди входить опрацювання результатів тестів соціальної дистанції Богардуса, типів етнічної ідентичності Г. У. Солдатової, С. В. Рижової. рівня сформованості толерантності О. Батуриної. Розподіл балів див. у табл. 8.2.

Таблиця 2

Розподіл балів за практичну роботу

Параметри	*Бали*
Результати опрацьовані безпомилково і проінтерпретовані правильно, робота оформлена акуратно.	5
Незначні помилки в опрацюванні або інтерпретації, чи робота оформлена неакуратно.	4
Незначні помилки в опрацюванні або інтерпретації, робота оформлена неакуратно.	3
Помилки в аналізі та інтерпретації та робота оформлена неакуратно	2
Значні помилки аналізі, інтерпретація неповна чи відсутня; робота оформлена неакуратно.	1

Опрацювання рекомендованої наукової літератури. До кожної з навчальних тем пропонуються рекомендовані статті з метою їх подальшого обговорення на семінарських заняттях. Вимоги до виконання: активне, самостійне, творче опрацювання матеріалів статті, опираючись на подані до неї запитання. Розподіл балів див. у табл. 3.

Таблиця 3

Розподіл балів за опрацювання рекомендованої наукової літератури

Параметри	*Бали*
Самостійна, повна, змістовна, обґрунтована відповідь з детальним аналізом змісту статті	5
Повна, змістовна, обґрунтована відповідь користуючись текстом статті	4
Неповна, часткова, обґрунтована відповідь	3
Неповна часткова відповідь	2
Неповна часткова відповідь у вигляді переказу змісту статті без критичного аналізу	1

Оцінювання змістовних модулів. Максимальна кількість балів, яку студент може отримати за виконання контрольних тестових завдань становить – 10. Розподіл балів за виконання тестових контрольних завдань див. у табл. 4

Таблиця 4

Розподіл балів за тестові завдання	
Модулі	*Бали (максимальна кількість)*
Змістовний модуль 1	10 балів за 20 запитань
Змістовний модуль 2	10 балів за 20 запитань
Змістовний модуль 3	10 балів за 20 запитань
Разом:	**30**

Іспит містить 50 тестових контрольних питань, кожне з яких оцінюється в 1 бал. Іспит вважається зданим, якщо сумарна кількість балів за контрольні питання та роботу впродовж семестру перевищує 51 бал. Допуск (право здачі іспиту) отримують ті студенти, котрі впродовж семестру набрали 26 і більше балів. Систему підсумкового розподілу балів див. у табл. 4.

Таблиця 4

Система підсумкового оцінювання знань

Відмінно	5	A	90-100 балів
Дуже добре	4	B	81-89 балів
Добре		C	71-80 балів
Задовільно	3	D	61-70 балів
Достатньо		E	51-60 балів
Незадовільно	2	FX	25-50 балів
Незадовільно без права перездачі		F	0-24 бали

ПРАКТИЧНІ РОБОТИ

ШКАЛА СОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЇ Е. БОГАРДУСА

Шкала соціальної дистанції була запропонована Еморі Богардусом у 1925 р. Сутність методики полягає в тому, що респондентові пропонують відзначити типи соціальних контактів, у які б він вступив із представниками тієї чи тієї соціальної групи. Спектр відповідей, запропонованих респондентові, був сформований на підставі результатів попередньої експертної процедури. У підсумку було відібрано сім типів соціальних контактів, ранжованих за рівнем близькості/віддаленості. Кожному варіанту давали рангове числове значення, що відображає рівень близькості соціальних відносин:

- “близька спорідненість на основі шлюбу”, “взяв би шлюб”;
- “як члена мого клубу як щирого товариша”, “як близького товариша”;
- “як сусіда, що мешкає зі мною на одній вулиці”, “як того, що мешкає у сусідній (nextdoor) кімнаті, квартирі”;
- “як працівника того самого підприємства, де працюю я”, “працював би в одному офісі”;
- “як громадянина моєї країни”, “лише як випадкового співрозмовника”;
- “лише як візитера до моєї країни”;
- “виключив би з моєї країни”, “вигнав би геть зі своєї країни”.

У 1990 році ***Наталією Паніною*** була проведена перша апробація методики в Україні – перевірка того, як пересічні громадяни України сприймають формулювання запитання і варіантів відповідей.

Я ЗГОДЕН ДОПУСТИТИ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЗВАНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРУПИ ЯК:

1. Членів своєї сім’ї
2. Близьких друзів
3. Сусідів
4. Колег по роботі
5. Жителів України
6. Відвідувачів України
7. Не пускав би в Україну

<u>Інший варіант:</u>

Я ЗГОДЕН ДОПУСТИТИ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЗВАНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРУПИ ЯК:

1. Близьких родичів через шлюб.
2. Особистих друзів.
3. Сусідів, які проживають на моїй вулиці.
4. Колег по роботі, що мають ту ж професію, що і я.
5. Громадян моєї країни.
6. Лише як туристів в моїй країні.
7. Надав перевагу тому, щоб не бачити їх у моїй країні.

Бланк методики ШСД

Інструкція: *„Вкажіть, яку соціальну роль Ви б хотіли надати представнику тієї чи іншої нації. Потрібно вибрати лише одну роль і проставити у колонці навпроти цієї ролі позначку”.*

Я ЗГОДЕН ДОПУСТИТИ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЗВАНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРУПИ ЯК:

№ п/п	Соціальна роль	Етнічна група								
		Україн-ці	Росі-яни	Біло-руси	Молда-вани	Поля-ки	Нім-ці	Італій-ці	Фран-цузи	Англій-ці
1.	Близьких родичів через шлюб.									
2.	Особистих друзів.									
3.	Сусідів, які проживають на моїй вулиці.									
4.	Колег по роботі, що мають ту ж професію, що і я.									
5.	Громадян моєї країни.									
6.	Лише як туристів в моїй країні.									
7.	Надав перевагу тому, щоб не бачити їх у моїй країні.									

Опрацювання результатів

Порядковий номер соціальної ролі відповідає кількості балів, які присуджуються за етнічну дистанцію з даною національною групою. Відповідно, чим менша кількість балів, тим ближча етнічна дистанція у досліджуваного з цією групою.

Інтерпретація

1-4 бали – персональна орієнтація на відкритість. Свідчить про схильність до безпосередніх контактів різного роду з представниками відповідних етнічних груп.

5 балів – персональна орієнтація на відокремленість. Свідчить про схильність до небажання вступати у безпосередні контакти з представниками відповідних етнічних груп, проте готовність жити з ними в одній країні.

6 балів – персональна орієнтація на громадянську ізольованість. Свідчить про схильність подумки відмовляти представникам відповідних етнічних груп у праві жити в Україні, але не проти них як гостей та туристів.

7 балів – персональна орієнтація на повну ізольованість. Свідчить особисте небажання взагалі допускати представників відповідних етнічних

груп в Україну.

Якісний аналіз бланку дає інформацію – представники яких національних груп є найбажанішими в певній ролі, а представники яких – навпаки – неприйнятні (порядковий аналіз). Аналіз за колонками показує, які ролі досліджуваний вважає можливим запропонувати представникам певної етнічної групи, а які – ні.

Примітка. Шкала Е. Богардуса та її чисельні модифікації рідко застосовуються для аналізу етнічних установок окремо взятого досліджуваного. Як правило, вона використовується для вивчення різних аспектів етнічної свідомості на репрезентативній вибірці певної етнічної групи.

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ ТИПІВ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (Г. У. СОЛДАТОВА, С. В. РИЖОВА)

Мета: діагностика етнічної самосвідомості та її трансформації в умовах міжетнічної напруженості.

Один з показників трансформації етнічної ідентичності – це зростання етнічної нетерпимості (інтолерантності). Толерантність/інтолерантність – головна проблема міжетнічних стосунків в умовах зростання напруженості між народами – стала ключовою психологічною змінною при конструюванні цього опитувальника.

Ступінь етнічної толерантності досліджуваного оцінюється на основі наступних критеріїв:

- рівня „негативізму” стосовно власної та інших етнічних груп;
- порогу емоційного реагування на іншоетнічне оточення;
- яскравості прояву агресивних і ворожих реакцій стосовно інших груп.

Типи ідентичності з різною якістю та ступенем прояву етнічної толерантності виокремлені на основі широкого діапазону шкали етноцентризму, починаючи від „заперечення” ідентичності, коли фіксується негативізм і нетерпимість стосовно власної етнічної групи, і закінчуючи національним фанатизмом – апофеозом нетерпимості і вищою мірою негативізму стосовно інших етнічних груп.

Опитувальник містить шість шкал, які відповідають наступним типам етнічної ідентичності.

1. Етнонігілізм – одна з форм гіпоідентичності, яка проявляється у відході від власної етнічної групи і пошуках стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм.

2. Етнічна індиферентність – розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності.

3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) – поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У

поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості. Вона задає такий оптимальний баланс толерантності стосовно власної і інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого – як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі.

Посилення деструктивності в міжетнічних відносинах зумовлене трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності, яка визначається в опитувальнику трьома шкалами:

4. Етноегоїзм – цей тип ідентичності може проявлятися в нешкідливій формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту „мій народ”, але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування в спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за „чужий” рахунок.

5. Етноізоляціонізм – переконаність в перевазі свого народу, визнання необхідності „очищення” національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобія.

6. Етнофанатизм – готовність йти на будь-які дії в ім’я етнічних інтересів, аж до етнічних „чисток”, відмови іншим народам в праві користування ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв в боротьбі за благополуччя свого народу.

Етноегоїзм, етноізоляціонізм і етнофанатизм є східцями гіперболізації етнічної ідентичності, що означає появу дискримінаційних форм міжетнічних стосунків. У міжетнічній взаємодії гіперідентичність проявляється в різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування, що виникає як реакція на присутність членів інших груп, до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей, агресивних і насильницьких дій проти іншої групи і навіть геноциду (Г. У. Солдатова, 1998). В результаті серії експертних оцінок і пілотажних досліджень було відібрано 30 тверджень – індикаторів, що інтерпретують закінчення фрази: „Я – людина, яка…”. Індикатори відображають ставлення до власної та інших етнічних груп в різних ситуаціях міжетнічної взаємодії.

Бланк методики ТЕІ

Інструкція: *„Нижче наводяться висловлювання різних людей щодо питань національних відносин, національної культури. Подумайте, наскільки Ваша думка співпадає з думкою цих людей. Визначте свою згоду або незгоду з цими висловлюваннями”.*

Я – людина, яка…	Згоден	Швидше згоден	В чомусь згоден, в чомусь ні	Швидше не згоден	Не згоден
1. надає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів					
2. вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують народ					
3. часто відчуває перевагу людей іншої національності					
4. вважає, що права нації завжди вищі за права людини					
5. вважає, що в повсякденному спілкуванні національність не має значення					
6. надає перевагу способу життя тільки свого народу					
7. зазвичай не приховує своєї національності					
8. вважає, що справжня дружба може бути тільки між людьми однієї національності					
9. часто відчуває сором за людей своєї національності					
10. вважає, що будь-які засоби добрі для захисту інтересів свого народу					
11. не віддає переваги будь-якій національній культурі, включаючи і свою власну					
12. нерідко відчуває перевагу свого народу над іншими					
13. любить свій народ, але шанує мову і культуру інших народів					
14. вважає за необхідне зберігати чистоту нації					
15. важко уживається з людьми своєї національності					

16. вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей					
17. байдуже ставиться до своєї національної приналежності					
18. відчуває напругу, коли чує довкола себе чужу мову					
19. готова мати справу з представником будь-якого народу, незважаючи на національні відмінності					
20. вважає, що її народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів					
21. часто відчуває неповноцінність через свою національну приналежність					
22. вважає свій народ обдарованішим і розвиненішим в порівнянні з іншими народами					
23. вважає, що люди інших національностей мають бути обмежені в праві проживання на її національній території					
24. дратується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей					
25. завжди знаходить можливість мирно домовитися в міжнаціональній суперечці					
26. вважає за необхідне „очищення” культури свого народу від впливу інших культур					
27. не шанує свій народ					
28. вважає, що на її землі усі права користування природними і соціальними ресурсами повинні належати лише її народу					
29. ніколи серйозно не ставилася до міжнаціональних проблем					
30. вважає, що її народ не кращий і не гірший за інші народи					

Опрацювання результатів

1. Відповіді досліджуваних переводяться в бали за наступною шкалою:
   „згоден” – 4 бали;
   „швидше згоден” – 3 бали;
   „у чомусь згоден, в чомусь ні” – 2 бали;
   „швидше не згоден” – 1 бал;
   „не згоден” – 0 балів.
2. Потім підраховується кількість балів за кожним типом етнічної ідентичності (у дужках вказані номери запитань, що стосуються цього типу):
   1. Етнонігілізм (3, 9, 15, 21, 27).
   2. Етнічна індиферентність (5, 11, 17, 29, 30).
   3. Норма (1, 7, 13, 19, 25).
   4. Етноегоїзм (6, 12, 16, 18, 24).
   5. Етноізоляціонізм (2, 8, 20, 22, 26).
   6. Етнофанатизм (4, 10, 14, 23, 28).

Інтерпретація

Залежно від суми балів, набраних досліджуваним за тією або іншою шкалою (можливий діапазон – від 0 до 20 балів), можна робити висновок про ступінь прояву відповідного типу етнічної ідентичності, а порівняння результатів за усіма шкалами між собою дозволяє виділити один або декілька домінуючих типів.

Доступно з: (19.08.2011)
http://psytolerance.info/diagnostics/index.php?c=1295274378&s=1295454770

ОПИТУВАЛЬНИК ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ (О. БАТУРИНА)

Мета: дослідження особливостей ставлення особистості до інших культур, до людей, несхожих на неї саму.

Досліджуваних просять відповісти на запитання, наскільки вони згодні або не згодні з твердженнями, що містяться в опитувальнику. Кожне з таких тверджень є, в явній або прихованій формі, виявленням толерантної або нетолерантної позиції людини стосовно людей інших культур.

Характер представлених в опитувальнику думок стосовно тих або інших проблем полікультурного суспільства, а також можливість виявити, наскільки досліджувані поділяють ці думки, дозволяють зробити висновок про рівень сформованості толерантності (чи нетолерантності). Умовно можна виділили чотири такі рівні: високий і невисокий рівні толерантності, а також високий і невисокий рівні інтолерантності.

Високий рівень інтолерантності проявляється у свідомій відмові визнавати, приймати і розуміти представників інших культур. Це проявляється в схильності людини характеризувати культурні відмінності як

відхилення від певної норми, як девіантність, в небажанні визнавати рівні права на існування тих, хто має інший фізичний вигляд або дотримується інших цінностей. Це проявляється в яскраво вираженому негативному ставленні до таких відмінностей, демонстративній ворожості і презирстві до таких людей, в бажанні „очистити” від них простір власного буття. Тут спостерігається небажання навіть спробувати поглянути на ті або інші життєві ситуації з точки зору іншої культури. Це цілком усвідомлена, відрефлексована позиція. Досліджувані, що займають таку екстремістську позицію, за звичай, вирізняються своєю поведінкою, певними привселюдними висловлюваннями, а іноді навіть і зовнішнім виглядом.

Невисокий рівень інтолерантності характеризується тим, що людина на словах визнає права інших на культурні відмінності, декларує принцип рівності людей незалежно від їх расової, національної, релігійної приналежності, але при цьому відчуває особисте неприйняття окремих соціокультурних груп. Такий дисонанс між декларованими гуманістичними принципами і реальним проявом нетерпимості людина намагається виправдати посиланнями на громадську думку („усі так вважають”), аморальну поведінку, нібито властиву представникам цих груп („усі вони такі”), особистий невдалий досвід взаємодії з ними („я зустрічав таких людей і упевнений, що…”). Ця позиція базується на культуроцентризмі, ксенофобії, презумпції провини іншого. Заперечуючи такі найбільш яскраві прояви інтолерантності, як фашизм, геноцид, апартеїд, людина при цьому може легко навішувати на людей інших культур ярлики „негідних поваги”, „небезпечних”. Така інтолерантність проявляється не лише в неприйнятті інших культур, але і в нерозумінні їх, розгляді їх крізь призму тільки власних культурних установок.

Невисокий рівень толерантності визначається визнанням і прийняттям культурного плюралізму, повагою до найрізноманітніших соціокультурних груп, але при цьому схильністю людини поділяти (часто неусвідомлено) деякі культурні забобони, застосовувати стереотипи до представників тих або інших культур. Вона не може самостійно побачити багато, особливо приховані прояви культурної дискримінації в повсякденному житті. Їй важко уявити, з якими проблемами можуть стикатися культурні меншини, мігранти або біженці. Це пояснюється нерозумінням іншого, невмінням побачити його зсередини, поглянути на світ із його точки зору.

Високий рівень толерантності характеризується наступними ознаками. Це визнання інших культур, визнання права людей на інший спосіб життя, вільний вияв своїх поглядів і цінностей. Це прийняття інших культур, позитивне ставлення до культурних відмінностей, підвищена сприйнятливість до будь-яких проявів культурної дискримінації, здатність знаходити в іншій культурі щось корисне і цінне для себе самого. Це розуміння інших культур, уміння уникати в їх оцінці культурних забобонів і стереотипів, прагнення розглядати інші культури крізь призму цінностей і пріоритетів самих цих культур, здатність припускати альтернативні погляди на проблеми, що виникають в полікультурному суспільстві.

Бланк опитувальника РСТ

Інструкція: „Вам буде запропонований ряд висловлювань. Будь-ласка, прочитайте їх і визначте, наскільки Ви згодні або не згодні з ними. Оцінити міру Вашої згоди або незгоди можна таким чином:

+ + сильна згода (звичайно, так)
+ слабка згода (швидше так, ніж ні)
0 ні так, ні ні (не можете визначитися)
– слабка незгода (швидше ні, ніж так)
– – сильна незгода (звичайно, ні)

Постарайтеся бути щирими. Свої оцінки Ви можете записувати навпроти порядкового номера твердження анкети”.

1. Група, в якій існує багато різних думок, не зможе довго існувати.
2. Цивілізовані країни не повинні допомагати народам Африки: нехай самі вирішують свої проблеми.
3. Добре, що меншість може вільно критикувати рішення більшості.
4. Діти з багатших сімей не повинні мати права вчитися в особливих школах, навіть за свої власні гроші.
5. Було б правильніше розміщати приїжджих з відсталих південних країн в спеціально відведених районах і навчати в окремих школах, щоб обмежити їх контакти з іншими людьми.
6. Вигляд молодої людини з бородою і довгим волоссям неприємний для усіх.
7. Маленькі народи, що проживають в нашій країні, повинні мати право без відома офіційної влади встановлювати у себе деякі особливі закони, пов'язані з їх звичаями і традиціями.
8. Усіх бомжів і жебраків необхідно виловлювати і силою змушувати до роботи.
9. Люди не створені рівними: деякі з них кращі, ніж інші.
10. Несправедливо ставити людей з темним кольором шкіри керівниками над білими людьми.
11. Зовнішній вигляд представників небілої раси є хоча б і незначним, а все ж відхиленням від норми.
12. Витоки сучасного тероризму слід шукати в ісламській культурі.
13. Покращувати райони проживання бідноти – це даремна витрата державних грошей.
14. Євреї – такі ж корисні для суспільства громадяни, як і представники будь-якої іншої національності.
15. Навіть найдивніші люди з найнезвичнішими захопленнями та інтересами повинні мати право захищати себе і свої погляди.
16. Хоча темношкірі люди і відстають від білих в економічному розвитку, я упевнений(а), що між двома расами не існує ніяких відмінностей в розумових здібностях.
17. Людину, яка любить іншу країну і допомагає їй більше, ніж своїй, необхідно карати.

18. Ми не повинні обмежувати в'їзд до нашого міста представників інших народів.
19. Це несправедливо, що вихідці з азіатських або африканських країн, навіть якщо стануть громадянами нашої країни, не можуть отримати хорошу роботу або обійняти високу державну посаду нарівні з іншими.
20. Усі „особи кавказької національності" за своєю вдачею однакові.
21. Якщо врахувати усі „за і проти", то потрібно визнати, що між представниками різних рас існують відмінності в здібностях і талантах.
22. Коли я бачу неохайних, нечупарних людей, мене це не повинно торкатися – це їх особиста справа.
23. Є нації і народи, які не заслужили, щоб до них добре ставилися.
24. Мені важко уявити, що моїм другом стане людина іншої віри.
25. Те, що люди в нашій країні дотримуються різних і навіть іноді протилежних поглядів, – благо для неї.
26. Мене дратують письменники, які використовують чужі і незнайомі слова.
27. Людину потрібно оцінювати тільки за її моральними і діловими якостями, а не за її національністю.
28. Істинною релігією може бути тільки одна релігія.
29. Людина, що скоїла злочин, не може серйозно змінитися на краще.
30. Те, що наша країна – багатонаціональна, збагачує її культуру.
31. Людина, яка зі мною не згодна, зазвичай викликає у мене роздратування.
32. Я чітко знаю, що добре, а що погано для усіх нас, і вважаю, що й інші також повинні це зрозуміти.
33. Чоловіка (дружину) краще вибирати серед людей своєї національності.
34. Мені хотілося б трохи пожити в чужій країні.
35. Всі ті, хто просить милостиню, як правило, брехливі і ледачі.
36. Людина іншої культури, з іншими звичаями, звичками лякає або насторожує оточення.
37. Усі види утиску прав за національною ознакою мають бути оголошені незаконними і піддаватися суворому покаранню.
38. Дуже важливо захищати права тих, хто в меншості і має несхожі на інших погляди та поведінку.
39. Нашій країні потрібно більше терпимих людей – таких, хто заради миру і згоди в суспільстві готовий піти на поступки.
40. Будь-який міжнаціональний конфлікт можна вирішити шляхом переговорів і взаємних поступок.
41. Люди іншої раси або національності може, і є нормальними людьми, але в друзі я б їх не обрав.
42. Більшість злочинів в нашому місті здійснюють приїжджі.
43. Країні стане легше, якщо ми позбавимося від психічно хворих людей.
44. Йти на поступки – це означає проявляти слабкість.
45. Влада повинна заборонити доступ в нашу країну біженцям з економічно відсталих держав, оскільки їх приплив збільшує рівень злочинності.

Опрацювання та інтерпретація результатів

Опрацювання: за оцінку кожного твердження досліджуваний отримує певний бал:

Знак	*Бали*
+ +	2
+	1
0	0
–	–1
– –	–2

Результати підраховують шляхом додавання балів з урахуванням знаку. При цьому у відповідях на запитання: 3, 7, 14, 15, 16, 18, 19, 22, 25, 27, 30, 34, 37, 38, 39, 40 знак не змінюється; а у відповідях на запитання: 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 41, 42, 43, 44, 45 знак змінюється на протилежний.

Інтерпретація:

Кількість балів	*Рівень інтолерантності – толерантності*
від – 90 до – 45	високий рівень інтолерантності
від – 45 до 0	невисокий рівень інтолерантності
від 0 до 45	невисокий рівень толерантності
від 45 до 90	високий рівень толерантності

Доступно з:
За матеріалами Інтернет-сайту „Уроки толерантності”
http://www.tolerantnost.21309s01.edusite.ru/p9aa1.html

СКЛАДАННЯ „КУЛЬТУРНОГО СЛОВНИКА”

Складання „Культурного словника” – це створення своєрідного альманаху про особливості тієї чи іншої культури та способи поведінки в ній. Він передбачає фіксацію культурних подібностей і відмінностей. Багато людей дійсно створюють у своїй пам'яті подібні альманахи про ті культури, з якими вони близько познайомилися під час подорожей, ділових зустрічей, програм обміну тощо. До культурного словника, наприклад, може входити опис невербальної поведінки та її інтерпретація.

„Культурний словник” базується на:

- знанні місцевої культури або установці щодо неї,
- етноцентризмі,
- соціальній дистанції,
- контактах із представниками місцевої культури.

СХЕМА МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Етнопсихологія базується на наступних дисциплінах:

I. Предмет „Загальна психологія".

Теми: 1. Методи психології.
2. Формування особистості.
3. Діяльність особистості.

II. Предмет „Соціальна психологія".

Теми: 1. Психологія спілкування.
2. Психологія великих груп.
3. Соціалізація.
4. Соціальні стереотипи.
5. Соціальні конфлікти.

III. Предмет „Конфліктологія".

Теми: 1. Причини конфлікту.
2. Етапи протікання конфлікту.
3. Стратегії вирішення конфлікту.

IV. Предмет „Соціологія".

Теми: 1. Соціологія великих груп.
2. Соціалізація.
3. Соціальна свідомість.
4. Соціальні цінності.
5. Соціологія культури.

V. Предмет „Етнографія".

Теми: 1. Особливості побуту різних народів.
2. Культурні особливості різних народів.

VI. Предмет „Культурологія".

Теми: 1. Мова, побут, архітектура етносів.
2. Релігія етносів.
3. Творчість етносів.

Етнопсихологія є базою для наступних дисциплін:

I. Предмет „Конфліктологія".

Теми: 1. Стратегії ведення переговорів з урахуванням етнічної специфіки.
2. Поведінка у конфлікті представників різних етнічних та національних груп.
3. Міжетнічні та міжнаціональні конфлікти.

II. Предмет „Психологія реклами".

Теми: 1. Етнічні та національні особливості сприймання реклами.
2. Створення рекламного продукту із врахуванням етнічних та національних особливостей.
3. Стратегії просування рекламного продукту на різних нац-х ринках.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ

Акультурація – процес взаємовпливу культур, а також результат цього впливу, що характеризується сприйняттям однією з культур (частіше тією, що менш розвинена, хоч можливим є і протилежний вплив) елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ.

Антисемітизм – одна з форм національної та релігійної нетерпимості, що знаходить прояв у ворожому ставленні до євреїв, а також система поглядів, що його обґрунтовує.

Асиміляція – розчинення самостійного етносу або його частини в середовищі іншого, як правило, більш великого етносу. При цьому етнос, що асимілюється, втрачає свою мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість, переймаючи етнокультурні компоненти іншого етносу. У разі, коли процес обмежується запозиченням лише культурних компонентів, він називається акультурацією (*В. Павленко, С. Таглін*);

– стратегія міжкультурної адаптації, коли члени недомінуючих груп не прагнуть зберегти культурну своєрідність і щодня шукають взаємодії з іншими культурами, відмовляючись від власних культурних норм і цінностей та добровільно або вимушено приймаючи норми і цінності іншої культури, аж до повного в ній розчинення *(Т. Г. Стефанеко).*

Деетнізація – в своїй основі штучно-насильницький процес поступового і планомірного позбавлення певного етносу його найважливіших рис. Деетнізація (дещо пом'якшений варіант етноциду) здійснюється переважно через ряд заборон (у прямій чи прихованій формі), а також шляхом створення всіляких перепон вживанню етнічної мови, функціонуванню етнічних шкіл, здійсненню видавничої діяльності та роботі засобів масової інформації, розвиткові літератури, мистецтва та етнічної культури взагалі. Деетнізація може відбуватися й у такий спосіб як репресії щодо найбільш активної частки етносу (перш за все – його інтелігенції) та масові депортації.

Денаціоналізація – процес насильницького позбавлення певного народу власної державності зі всіма наслідками, а саме: втрата, насамперед, політичної та економічної незалежності (державних кордонів, митниць, власної грошової одинці, війська, органів безпеки, можливості здійснювати самоврядування та ін.), втрата значною мірою й духовно-культурного суверенітету (можливостей проведення самостійної освітньої політики, розвитку власних наук, літератури, мистецтва тощо).

Етнічна адаптація – пристосування людини або групи людей до нового етнічного середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії.

Етнічна (від гр. *etnikos* – народний) **група** – стійка спільність, що історично склалася на певній території і якій властиві відносно стабільні особливості мови, спільні риси, неповторні якості, усвідомлення єдності і відмінності від інших утворень (самосвідомість етносу), відміні від інших груп характеристики (спосіб життєдіяльності, традиції, норми, правила і

звички, побут, матеріальна і духовна культура, метод господарсько-екологічної діяльності, внутрішня формальна організація та ін.) *(Л. Е. Орбан-Лембрик).*

Етнічна дискримінація – утиски, що здійснює панівний етнос щодо непанівного етносу (або певної кількості таких етносів). Вона дається взнаки при наймі на роботу та звільненні з роботи, при виплаті заробітної плати та встановленні окладу, при вирішенні питань підвищення кваліфікації та висування на більш високу посаду, при наданні прав громадянства та здійсненні судочинства, при реалізації прав на соціальний захист та прав людини взагалі тощо. Етнічна дискримінація має економічне, історичне та психологічне коріння.

Етнічна самосвідомість – це усвідомлення індивідом своїх етнічних інтересів, почуттів, дій, думок, мотивів, знань і уявлень, установок і спрямувань, що сприймаються особою в процесі її етнізації, тобто – усвідомлення етнофором своєї належності до конкретного етносу *(М. Махній)*.

Етнічні стереотипи – це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові та фізичні якості, що властиві представникам тих чи інших спільнот *(А. М. Льовочкіна)*;

– продукований під впливом конкретної етнічної культури, актуальний для представників окремої етнічної спільності, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений, стандартизований образ, уявлення про певний об'єкт *(Л. Е. Орбан-Лембрик).*

Етнічність як сукупність характерних культурних рис етнічної групи. Розкриття етнічності забезпечує найбільш повну й розгорнуту характеристику того або іншого народу, узятого як специфічна спільнота, яка відрізняється від всіх інших тільки їй властивою культурно-історичною своєрідністю. Етнічність можна порівняти із національністю даного народу, його етнічним „портретом".

Етнічні установки – це готовність особистості сприймати ті чи інші явища етнічного життя та міжетнічних стосунків і, відповідно до цього сприймання, діяти певним чином у конкретній ситуації *(А. М. Льовочкіна)*;

– це внутрішній стан готовності особистості або груп людей до специфічного, характерного тільки для них (представників тієї чи іншої національної спільноти) прояву почуттів, інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки та характеру взаємодії, спілкування, які відповідають існуючим національним традиціям *(Л. Е. Орбан-Лембрик).*

Етнічний конфлікт – це форма міжгрупового конфлікту, коли групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічною ознакою. Причиною етнічних конфліктів, як правило, бувають етнічні, соціальні, політичні та економічні суперечності. Загострення етнічного конфлікту супроводжується зростанням етноцентризму, що властивий у тій чи іншій мірі етнічній самосвідомості будь-якого рівня розвитку, посиленням циркуляції в суспільстві негативних етностереотипів, посиленням націоналізму.

Етнопсихологія (від гр. *ethnos* – плем'я, народ) – це галузь психології, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів та установок (*А. М. Льовочкіна*).

Етнопсихологія вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування і функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів, особливо цінним є пошук шляхів регуляції ділового спілкування як всередині етнічної групи, так і на міжнаціональному рівні *(Л. Е. Орбан-Лембрик)*.

Етнопсихологія вивчає факти, закономірності й механізми вияву типології, ціннісних орієнтацій і поведінки представників тієї чи іншої етнічної спільності. Вона описує і пояснює особливості поведінки та її мотиви всередині спільності й між етносами, що живуть століттями в одному геоісторичному просторі *(М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко).*

Етнос (від гр. *ethnos* – плем'я, народ) – це стійка сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від усіх інших схожих утворень. Грецьке слово „етнос" послужило основою назви окремої галузі психології – психології етносу, або, як це звучить у працях одного з засновників етнопсихології В. Вундта – „психології народів" *(А. М. Льовочкіна).*

Етноцентризм (від гр. *ethnos* – плем'я, народ і *centrum* – осердя) – це погляд на етнопсихологічні особливості іншого народу з точки зору уявлень власного народу *(А. М. Льовочкіна)*;

– психологічна схильність сприймати всі життєві події з позицій своєї етнічної групи, вважаючи її еталоном *(Л. Е. Орбан-Лембрик)*;

– це сукупність ірраціональних уявлень, що є психологічними утвореннями масової свідомості у вигляді конкретизованих спрощень образів свого народу, щедро наділених позитивними рисами *(М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко);*

– схильність сприймати всі життєві явища через призму своєї культури та інтерпретувати з позиції своєї етнічної групи, яка розглядається як еталон, тобто при деяких перевагах *(М. Махній)*.

Ксенофобія – походить із грецької мови і означає нав'язливий страх перед чужими; неприязнь, нетерпимість до представників іншої культури, віри, раси або до чужого, незнайомого. Психологи розглядають ксенофобію як негативне, емоційно насичине, ірраціональне за своєю природою (але прикривається псевдораціональним обґрунтуванням) ставлення суб'єкта до певних людських спільнот та до їх окремих представників – „чужинців", „інших", „ненаших". Вона виявляється у відповідних соціальних установках суб'єкта, забобонах і упередженнях, соціальних стереотипах, а також у його світогляді в цілому.

Маргіналізація – виникає в індивіда чи етнокультурної групи коли, з одного боку, слабосформовано або вже втрачено ідентифікацію з рідною етнічною групою та її культурою, а з іншого – через якісь обставини немає установки ж підтримування і, тим більше, на посилення контактів з групою

етнічне) більшості або з іншими етнокультурними групами *(В. Павленко, С. Таглін)*.

Маргіналізація – стратегія міжкультурної адаптації, коли інтерес або можливість збереження своєї культури невелика, що часто трапляється унаслідок нав'язаної домінуючим етносом відмови від своєї культури, а зацікавленість в стосунках з іншими практично відсутня внаслідок виключення з колективу або дискримінації. В результаті цього маргінали залишаються на межі двох культур, переживаючи важкі внутрішньоособистісні конфлікти *(Т. Г. Стефаненко)*.

Міжетнічна взаємодія – процес взаємодії в умовах відмінностей, властивих поліетнічним суспільствам. У міжетнічній взаємодії беруть участь як мінімум два суб'єкти, у нашому випадку – етноси, етнічні меншини чи принаймні їхні представники.

Міжетнічні відносини – відносини між етносуб'єктами – народами, етнічними групами, особами як індивідуальними етносуб'єктами, а також всередині даного етносу, що відображають конкретно-історичні умови життя даного етносу, його етнічний статус, норми, традиції, пріоритети та цінності, що історично склалися.

Міжкультурна адаптація – складний процес, завдяки якому людина досягає відповідності (сумісності) з новим культурним середовищем, а також результат цього процесу *(Т. Г. Стефаненко)*;

– це пристосування людей до життя в новому етнічному середовищі або прилаштовування цього середовища до них для взаємного співіснування і взаємодії в економічній і соціальній сферах *(О. В. Галустова)*.

Міжкультурна комунікація – це обмін знаннями, ідеями, думками, концептами і емоціями між людьми з різних культур.

Національна ідея – загальна ідея, котра змальовує сенс та історичну перспективу буття народу, покликана згуртувати етнічну спільноту, зосередити її навколо спільної цілеспрямованої справи *(М. Махній)*.

Національний характер – це відносно стійка сукупність рис характеру, які властиві переважній більшості представників певної нації та залежать від конкретних історичних і соціально-економічних умов існування певної спільноти. В основі національного характеру лежить національна самосвідомість *(А. М. Льовочкіна)*;

– своєрідне, специфічне поєднання типових рис у конкретних історичних і соціально-економічних умовах буття нації; уявлення народу про себе, сукупність стійких, основних для національної спільності особливостей сприйняття навколишнього світу та форм реакцій на нього *(Л. Е. Орбан-Лембрик)*.

Нація – духовно-психологічна спільність, заснована на територіально-економічній та історико-культурній єдності. Хоч нації й існують у сучасних суспільствах як найпоширеніші форми етнічної спільності, але, окрім них,

існують і такі різновиди етнічних спільнот, як народність, національна група та ін.

Наслідування – це слідування якому-небудь прикладу або зразку. Оскільки особистість зростає у певному оточенні, вона наслідує зразки поведінки даного оточення для того, щоб успішно в ньому функціонувати: наслідуються звичаї, обряди, релігія та культура.

Ідентифікація – процес поєднання суб'єктом себе з іншим індивідом або групою та сприйняття норм, цінностей і зразків даної групи та включення їх у свій внутрішній світ як власних. Ідентифікація є важливим механізмом соціалізації, що проявляється у прийнятті особистістю соціальної ролі певної етнічної групи та усвідомленні належності до даної групи і формуванні соціальних установок.

Ініціація – це обряди, які в умовах общинно-родового ладу оформляють „перехід у світ дорослих", а також характерний для первісних культур інститут соціалізації, основне завдання якого полягало у формуванні нової соціальної ідентичності підлітків (як повноправних членів племені, роду або чоловічого союзу).

Інкультурація – засвоєння індивідом властивих культурі світорозуміння й поведінку, в результаті чого формується його когнітивна, емоційна й поведінкова подібність із членами даної культури й відмінність від членів інших культур *(М. Херсковіц)*.

Культурна трансмісія – це механізм, за допомогою якого етнічна група „передає себе в спадщину" своїм новим членам, насамперед дітям (охоплює процеси інкультурації та соціалізації).

Національна ідентичність – це самоототожнення особи з культурою своєї нації, визнання себе частиною тієї чи іншої нації, усвідомлення своєї належності до нації. Національна ідентичність лежить в основі національного характеру.

Національна самосвідомість – це усвідомлення народом у цілому та кожною особистістю, яка складає народ, своєї належності до певного етносу, що базується на спільності мови, культури, рис, історичної долі та визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу.

Національна свідомість – це усвідомлення місця і ролі своєї нації в системі суспільних відносин, розуміння національних інтересів, взаємовідносин своєї нації з іншими соціально-етнічними спільнотами, які проявляються в ідеях, почуттях, прагненнях.

Ментальність (франц. *mentalite* – склад розуму, світосприйняття)

– це своєрідний стан, рівень розвитку, спрямованості індивідуальної та групової свідомості; здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей; особливості адаптації до навколишнього середовища, впливу на нього; відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь *(Л. Е. Орбан-Лембрик)*;

– це цілісний вираз духовних спрямувань, що не зводяться до суми суспільної свідомості (релігії, науки, мистецтва тощо), а є специфічним

відображенням дійсності, зумовленим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі етносу *(С. Льовочкіна)*;

– це цілісна система образів, уявлень, ціннісно-смислових утворень і „своєрідних правил життя”, що стимулює і регулює найдоцільніший у цих культурних і природних умовах тип поведінки;

– це „система образів, ... які ... лежать в основі людських уявлень про світ і про своє місце в цьому світі і, таким чином, визначають вчинки й поведінку людей” *(Р. Дюбі)*.

Міжетнічні відносини – це не тільки відносини між групами (суперництво або співробітництво). У цю область потрібно включити й ставлення до груп, яке проявляється в уявленнях про них – від позитивних образів до забобонів *(Т. Г. Стефаненко).*

Поліетнічна держава – держава, на території якої водночас проживає кілька етносів. У вузькому, тобто спеціальному, розумінні цього терміну мова йде про державу, створену двома або більшою кількістю етносів за умов, коли ці етноси або рівноправні, або коли один з етносів має панівний стан у державі. У більш широкому розумінні цього терміну поліетнічними є фактично усі сучасні держави, бо кожна з них включає щонайменше кілька (найчастіше значну кількість) етноменшинних груп.

Психічний склад етносу (нації) – це стійкі риси психіки людей, що склалися на основі тривалої історії розвитку народу, які проявляються у звичках, смаках, звичаях, традиціях, емоційному сприйманні людиною навколишнього середовища та темпераменті.

Соціалізація – це процес і результат активного відтворення індивідуального досвіду, що здійснюється у спілкуванні та діяльності.

Стратегії міжкультурної адаптації – це процес вироблення індивідом або групою, що опинилися в ситуації вимушеної або добровільної міграції, певного ставлення до цієї ситуації, а також таких схем і стереотипів поведінки та мислення, які допомагали б їм з успіхом пристосуватися до нових життєвих умов, до нового культурного середовища і його вимог.

Українська діаспора. Визначальним критерієм об’єднання українців під поняттям „українська діаспора” є перебування їх поза ядром українського етносу, що знаходиться на сучасній території України. Всього за кордоном налічується понад 10 млн. чол., які за своїм етнічним походженням є українцями.